

3 історії становлення моделі соціальної відповідальності підприємництва у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття

У статті досліджено питання доброчинності та меценатства у контексті розвитку вітчизняного підприємництва другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

В статье исследован вопрос благотворительности и меценатства в контексте развития отечественного предпринимательства второй половины ХІХ – начала ХХ века.

The article studies charity and patronage issues in the context of the development of national entrepreneurship in the second half of the ХІХ – the beginning of the ХХ centuries.

Постановка проблеми. Відродження і поширення підприємництва на українських теренах – закономірний об'єктивний процес ринкової трансформації вітчизняної економіки. Саме підприємництво створює сприятливі умови для становлення реальних ринкових економічних відносин, реалізації прав приватної власності, розвитку особистої ініціативи, активізації економічних інтересів. Як провідний інститут ринкового середовища підприємництво виступає засобом вирішення багатьох економічних і соціальних проблем перехідного періоду. Феномен підприємництва стає природною складовою сучасної української економіки, що свідчить про поступове її просування до ринкових форм і методів господарювання.

Соціально-економічні та політичні зміни сучасності актуалізують вирішення проблем розвитку та становлення інституційних механізмів взаємодії підприємницького середовища і місцевих громад, співпраці урядових установ та представників ділової еліти у розв'язанні нагальних соціально-економічних проблем, обумовлюють необхідність відновлення традицій благодійництва в культурі України. Саме тому на сьогодні нагальною є проблема винайдення шляхів оптимізації удосконалення та функціонування інструментів доброчинності та меценатства, стимулювання громадської активності підприємців як найініціативнішого прошарку суспільства в цьому процесі.

Важливим засобом підтримки культурної діяльності є благодійництво. Традиція благодійності, що протягом століть виступала важливим елементом суспільного життя на теренах України, сьогодні є актуальною як у науковому, так і в практичному застосуванні, що спонукає постійно звертатися до її історичного досвіду. Проблема благодійності як предмет наукових досліджень і широкого громадського обговорення постала в Російській імперії, до складу якої вхо-

дила частина українських земель в другій половині ХІХ ст., що було зумовлено активним розвитком ринкових відносин і формуванням підприємницького прошарку, який брав активну участь у суспільно-політичному та культурному житті і мав можливість спрямувати матеріально-фінансові кошти на благодійну діяльність.

Істотні зміни в соціально-економічному житті в другій половині ХІХ ст. викликали піднесення благодійності, яке характеризувалося підвищенням соціальної активності, розмаїттям організаційних форм і напрямів застосування, соціальним пріоритетом та особистими прагненнями благодійників, до числа яких переважно входила нова активна сила суспільства – підприємці.

Благодійництво як соціальне явище в Російській імперії помітно відрізнялося від західноєвропейського. На формування його специфічних рис істотно вплинула панівна ідеологія російського абсолютизму. На відміну від Західної Європи в Російській імперії не відбулося моральної реабілітації багатства, що позначилося на мотивації благодійницьких практик та генезі благодійницької ментальності різних соціальних верств, зокрема підприємців, промисловців та купців. Благодійна діяльність в Росії, на відміну від західноєвропейських країн, де з ХVІІ ст. існувало її законодавче забезпечення, базувалася лише на морально-етичних засадах. Вітчизняна купецтво вийшло на авансцену суспільного життя значно пізніше, ніж західноєвропейське (лише у другій половині ХІХ ст.) і не посіло в суспільстві позицій, які їх західноєвропейські підприємці вибороли ще в добу Відродження, потіснивши аристократію.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Протягом останніх років над проблемою дослідження різних аспектів становлення та розвитку моделі соціальної відповідальності вітчизняного підприємництва працювало чимало українських вчених. Заслужують на увагу наукові розвідки соціологів, філософів, істориків, що висвітлювали у своїх працях різні форми приватної ініціативи та благодійництва в культурному будівництві суспільства. Як об'єкт спеціального історико-економічного дослідження в сучасній економічній літературі проблема соціальної ролі підприємництва в суспільстві другої половини ХІХ – початку ХХ ст. ґрунтовно не розглядалася, знайшли висвітлення лише окремі її аспекти [1, 4, 8–10].

Мета статті. З огляду на викладене вище за мету свого дослідження автор статті ставить ретроспективний аналіз

формування соціальної відповідальності вітчизняного підприємництва другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Періодом докорінних перетворень у суспільно-економічному житті на українських землях, що входили до складу Російської імперії стали реформи 60–70-х років XIX ст.: скасування кріпосного права (1861), створення земських установ і впровадження нової судової системи (1864), вдосконалення міського самоврядування (1870) та інші, що спричинили інтенсивний розвиток ринкових відносин й обмежену певними рамками лібералізацію суспільства.

Запровадження реформ, що відбулися протягом другої половини XIX ст., прискорило розвиток товарно-грошових відносин, формування ринків праці, капіталів, товарів, цінних паперів та мало позитивний вплив на загальні темпи та обсяги господарства Російської імперії, дало поштовх розвитку демократичних засад в суспільстві та підприємницького сектора. Окреслений період характеризувався стрімким зростанням економіки та значними змінами її структури.

Широкі можливості для ведення успішної підприємницької діяльності відкрили реформи 1861 року. Економічна модернізація суспільства, що в основних рисах завершилася на кінець XIX ст. з утвердженням фабрично-заводської промисловості, принесла значні соціальні зрушення в структурі населення України. За допомогою ринкових перетворень, звільнивши з кріпосного права енергію народних мас, було приведено в рух усі сили суспільства. В процесі індустріального розвитку збільшувалася чисельність підприємців та міцніли їх ряди, джерелом поповнення якого були вихідці з різних прошарків суспільства та етносів. У період після скасування кріпосного права відбувався процес зростання, консолідації та економічного зміцнення підприємницьких сил. Епоха ринкових відносин залучила до суспільного творення найбільш талановитих, енергійних та працьовитих людей. Саме вони стали організаторами і творцями фабрично-заводської промисловості, нових форм торгівлі та кредитно-банківської системи, за короткий проміжок часу підприємці зуміли ввести економіку на теренах України в систему світового ринкового господарства, що дозволяло розвиватися країні шляхом економічного прогресу.

Промислова революція прискорила розвиток капіталізму й у сільському господарстві. Зокрема, після деякого занепаду в перші пореформені роки на українських землях успішно почала розвиватися цукрова промисловість, яка зародилася в Україні ще у 20-х роках XIX ст. в поміщицьких господарствах. Реформи 1861 року дали простір для розвитку великих підприємств ринкового типу. Високі прибутки (до 30%), що продовжували зростати через різні форми кредитування, премії, спричинили те, що цукроварінням почала займатися велика кількість економічно активних громадян. Внаслідок стрімкого процесу інвестування розвиток цукрової промисловості в Україні йшов надзвичайно інтенсивними темпами.

Яскравим прикладом генези національного підприємництва є розвиток підприємницької ініціативи у галузі цукроваріння у пореформений період. Визначними підприємцями-цукрозаводчиками були знані українські родини Терещенків, Ханенків, Харитоненків, Яхненків, Симиренків, які водночас володіли й землею, й цукровими заводами, й торговельними підприємствами, що забезпечувало завершеність виробничо-реалізаційного циклу та високі прибутки. Промислово-фінансову династію Терещенків, яка залишила вагомий слід в історії вітчизняної економіки в цілому та підприємництва зокрема, започаткував Артемій Якович Терещенко (1794–1873), який походив родом з українських козаків, народився у селі Локоть за 40 верст від міста Глухова на Сумщині.

Скориставшись указом 1803 року «Про вільних хліборобів», засновник відомої родини підприємців викупив себе з кріпацтва та почав займатися дрібною торгівлею: спочатку торгував з візка, згодом відкрив крамничку, а пізніше перейшов і до оптової торгівлі збіжжям та лісом. Поступово Артемій Терещенко накопичив достатній капітал та вклав його в цукрову промисловість, що розвивалася досить стрімкими темпами. Уже у 40-ті роки XIX ст. Артемій Якович став заможним купцем, який за капіталами й торговими оборотами міг змагатися з найбагатшими комерсантами Чернігівщини. За підприємливість та ощадливість глухівці закріпили за ним прізвисько «Карбованець».

Пізніше до торгівлі залучилися сини Артемія Яковича – Микола, Федір та Семен. Справжній підприємницький успіх до них прийшов під час Кримської війни, коли родина Терещенків зайнялася поставками для армії лісу, провіанту, обмундирування тощо. З того часу походить глухівська легенда про те, що насправді батько із синами розбагатіли завдяки скарбу, знайденому ними під час будівництва в 1850-х роках власного будинку на території старої фортеці у Глухові, що зберігся до нашого часу.

Старший син – Микола Артемійович Терещенко народився 1819 року, пройшов певну школу комерції в родині, ще юнаком самостійно взявся за торгівлю хлібом. У 50-ті роки XIX ст. Глухів упевнено утримував позиції найбільшого центру хлібної торгівлі не лише у тодішній Чернігівщині, а й на всьому Лівобережжі; половину цієї торгівлі зосередив у своїх руках торговий дім Терещенків. Ставши найбільшим торговцем зерна на Глухівщині, Микола Терещенко у пошуках нових ринків збуту організував перевезення на волах хліба до Криму, а звідти – солі й риби. У цій справі йому допомагали брати Федір та Семен.

Проте найбільші доходи М.А. Терещенко отримав під час Кримської війни (1853–1856) та в перші роки після звільнення селян з кріпацтва. Микола Терещенко розпочав виконання державних замовлень на постачання армії на обмундирування, пороху, корабельного лісу, харчів тощо.

Надлишок та дешева робоча сила, близькість сировини, підвищений попит на цукор, відчутна підтримка цукрозаводчиків урядом, їхнє монополне панування на внутрішньому

ринку, побудова залізниць, інтенсивне зростання продуктивності підприємства за рахунок удосконалень техніки й технології виробництва (вогневі заводи витіснялися паровими, на великих підприємствах виробничий процес було механізовано, зокрема цукровий пісок видобувався не за допомогою преса, а дифузійним способом) – все це забезпечувало високий рівень прибутковості цукрозаводів і приплив капіталів у галузі як від приватних осіб, так й акціонерних товариств.

Саме в цукрову галузь промисловості та пов'язане з нею гуральництво Терещенки успішно вкладали свої капітали. Законодавство 1860–х років формально ліквідувало станове обмеження у торгово–промисловому підприємстві, що зокрема виявилось у скасуванні монополії поміщиків на гуральництво. Але процес проникнення купецького капіталу у сферу виробництва відбувався ще в дореформену добу. У родині Терещенків перший цукровий завод з'явився ще в 1854 році, коли Артемій Терещенко у селі Вороніж Глухівського повіту змонтував обладнання, привезене з Варшави для щойно збудованого підприємства [2]. Після 1861 року Микола Терещенко почав орендувати й скуповувати маєтності з цукроварнями та гуральнями в Чернігівській і Курській губерніях. Головним центром модернізації старих та спорудження нових цукрозаводів на Чернігівщині стала саме торгова фірма Терещенків. Важливою особливістю розвитку цукрової промисловості на українських землях була її концентрація в трьох губерніях Правобережної України – Київській, Волинській і Подільській, які вважалися головним районом з виробництва цукру країни.

Терещенки стали активно скуповувати маєтки, будувати цукроварні та інші промислові заклади. На кінець 60–х років XIX ст. сім'я Артемія Яковича володіла більше ніж 70 тис. десятинами землі у Чернігівській, Курській та Орловській губерніях. А вже наприкінці XIX ст. промислова імперія Терещенків включала в себе значні земельні багатства, що лише по двох гілках спадкоємців – Миколи і Федора (про Семена відомостей немає) – складала більше ніж 200 тис. десятин [6].

За звітом головної контори у 70–тих роках XIX ст. річний оборот справ Терещенків становив більше 40 млн. карбованців. До активу входили: велика кількість цінних паперів, ціла низка маєтків і лісів, Михайлівський, Крупецький, Шалигінський, Миколаївський, Луганський і Студинецький цукрові, Чуйковський і Глушецький винокурні заводи, контори у Києві, Москві, Глухові, Орлі, крупчаті магазини Глухова, Києва, Новгород–Сіверська, нерухомість у Києві, Кролевіці, Херсоні, Положках та Орлі. Окрім того, Терещенки орендували маєтки та ліси, торгували селітрою, лісом, цукром і спиртом як власними, так і покупними.

У 1870 році Микола разом з молодшими братами Федором та Семеном заснували в Києві «Товариство буряково–цукрових і рафінадних заводів братів Терещенків» зі стартовим капіталом у 3 млн. крб., який до 1900 р. досяг уже 8 млн. крб. На той час у розпорядженні об'єднання перебувало п'ять заводів: власні рафінадні – Михайлівський (Глухівський повіт), Тульський і орендований Черкаський, цукрові – Воро-

нізький (Глухівський повіт) й орендований Крупецький (Плутівський повіт). Слід зазначити, що це було суто сімейне акціонерне товариство закритого типу, до складу якого не входили сторонні особи, акції на ринку цінних паперів не з'являлися, а знаходилися у членів родини. За розмірами виготовленої продукції й основним капіталом Товариство Терещенків наприкінці XIX ст. було найбільшим у цукровій галузі країни. Станом на 1887 рік Терещенки володіли дев'ятьма цукровими та рафінадними заводами, які виробляли 2,6 млн. пудів продукції вартістю у 12,6 млн. крб. Із часом кількість цукрових заводів зросла до одинадцяти, а обсяг продукції у 1910 році – до 6,6 млн. пудів, тобто у 2,5 раза. Вся продукція цукрових заводів оцінювалася у 27,7 млн. крб. [6] та становила 9–10% загальноросійського цукру [3].

У 80–ті роки XIX ст. родина Терещенків входила до десятка найбільших цукропромислових магнатів тодішньої Російської імперії. До лідерів вітчизняного цукроваріння також належали графи Бобринські (володіли 6 цукрозаводами), Микола Хряков (відповідно 5), графи Браницькі та Потоцькі (по 7), Микола й Федір Терещенки (9), Іван Харитоненко (6), Лазар і Лев Бродські (9), Карл Фішман (4) та ін. Названі підприємці зосередили у своїх руках 54 підприємства із 178 цукрових і рафінадних заводів Російської імперії, тобто майже третину всіх підприємств галузі. В 1888 році останні виробляли 7,4 млн. пудів продукції, тоді як уся цукрова промисловість країни становила 19,5 млн. пудів [7]. У 1887 році родина Терещенків разом із вищезгаданими відомими підприємцями склали ядро першого у промисловості оформленого цукрового синдикату, який об'єднав підприємців 171 заводу, а пізніше – у 1902 році синдикату рафінерів, до якого увійшли власники 17 рафінадних заводів Російської імперії (з них два надпотужні підприємства Терещенків – Михайлівське й Тульське), які разом складали до 80% імперського виробництва цукру–піску [6].

Окрім цукрових підприємств Терещенкам належало вісім винокурень, водяні, парові та крупчаті млини, ремонтні майстерні при кожній цукроварні, лісопилі та суконна фабрика і навіть невелика авіамастерня. Родинне майно становило значну суму; особисто у власності Миколи Терещенка було 80 тис. десятин землі, Андрушівський, Староосотянський, Тьоткінський та інші цукрові й рафінадні заводи, винарні, парові і водяні млини у Чернігівській, Київській, Подільській, Волинській, Харківській, Курській і Тульській губерніях, великий мурований склад у Карантинній гавані та два магазини в Одесі. Наприкінці життя його власність оцінювалася у 30 млн. карбованців.

На підприємствах родини Терещенків постійно відбувався процес вдосконалення виробництва та створення умов для його більш ефективного функціонування; впродовж першого десятиліття XX ст. заводи цих підприємців пройшли модернізацію, зокрема їх було електрифіковано, технологічний процес виробництва цукру відповідав світовим стандартам, а праця найманих робітників набувала виключно механізо-

ваного характеру. На Всеросійській виставці товариство нагородило срібною медаллю «за дуже добрий цукровий пісок та добрий м'який рафінад за значного виробництва», а Артемій Терещенко отримав срібну медаль «За високу якість борошна з озимої пшениці».

Про якість продукції підприємств цієї родини можна судити з численних нагород, якими були відзначені її представники на всеросійських і закордонних промислових та сільськогосподарських виставках у Парижі (1878), Москві (1882), Харкові (1887), Нижньому Новгороді (1898). Наприклад, у 1900 році на Всесвітній виставці в Парижі Микола й Федір Терещенки отримали вищі нагороди за відмінну якість цукрового піску, спирту і борошна, а старшого з братів було нагороджено ще й французьким орденом Почесного легіону [12].

Розвиток капіталізму викликав у небачених раніше розмірах процес розселяювання, стрімке перетворення вчорашніх селян у міське населення спричинювало зростання кількості виведених зі звичних умов життя людей, які стали мешканцями міст, жертвами злиднів, пияцтва і різноманітних хвороб. Остання третина XIX ст. стала періодом дедалі більшого загострення цієї проблеми. Зміна соціальної структури міста, зростання кількості населення, яке знаходилося за межею прожиткового мінімуму, цілковита неспроможність уряду вирішити нагальні потреби знедолених прошарків суспільства стають головними чинниками розвитку доброчинності в соціальній сфері Російської імперії, а значить й України, до якої на тому історичному етапі почала активно залучатися громадськість.

Під впливом соціально-економічних змін, спричинених реформами Олександра II, через стрімкий розвиток капіталістичних відносин відбулися величезні зрушення в структурі населення, важливим суб'єктом громадської діяльності стають саме представники торгово-промислового класу, з якими був пов'язаний важливий етап в історії доброчинства, меценатства, освітньо-культурного поступу. Саме швидкий розвиток економіки обумовив об'єктивну необхідність виникнення нових видів благодійництва, піднесення його ролі. Доброчинність набувала вагомого соціального ефекту в умовах загострення багатьох проблем у пореформеному суспільстві, викликаних розвитком капіталізму, що спонукало підприємців власними зусиллями пом'якшувати їх.

Особливої допомоги потребували діти та підлітки. Спочатку у рідному місті Глухові в 1872 році А.Я. Терещенко заснував притулок для дітей-сиріт і дітей з бідних родин. А коли більшість членів родини Терещенків перебралася до Києва, підтримка з їхнього боку суттєво покращила функціонування багатьох філантропічних товариств та закладів, що опікувалися дітьми: Товариства денних притулків для дітей робітничого класу, Рубежівської колонії, Товариства землеробських колоній і ремісних притулків, Маріїнського дитячого притулку, Попечительства глухонімих Відомства імператриці Марії та ін.

Стрімкий розвиток закладів охорони здоров'я в останній чверті XIX – на початку XX ст. значною мірою зумовлювався

саме громадською і приватною доброчинністю. Так, 1879 році брати Микола й Федір Терещенки заснували в Глухові безплатну лікарню св. Єфросинії. У Києві протягом 80–90-х років значною мірою завдяки М.А. Терещенку та членам його родини з'явилася широка мережа лікувальних закладів, які надавали безплатну висококваліфіковану медичну допомогу незаможному населенню: безплатна лікарня для чорноробів (з 1894 року), більшість медичних закладів Маріїнської общини сестер милосердя Товариства Червоного Хреста і Благодійного товариства, а також нічліжний притулок. Федір Терещенко та його родина протягом 80-х років XIX ст. заснували і згодом повністю утримували комплекс доброчинних закладів на Подолі: нічліжний притулок, будинок безплатних квартир для бідних удів з дітьми й одиноких літніх жінок, пологовий притулок. Терещенки-доброчинці також щедро фінансово підтримували інші київські філантропічні організації та їхні установи: Товариство швидкої медичної допомоги, Товариство боротьби із заразними хворобами, Опіка трудової допомоги тощо. При всіх цукрозаводах цієї родини на початку XX ст. працювали безплатні медичні заклади.

Особливої ваги доброчинність родини Терещенків набула у воєнний час, а саме в роки Першої світової війни. Зокрема, у 1915 році вони утримували в Києві шість лазаретів для поранених та хворих воїнів, два притулки для солдатів з ампутованими кінцівками.

У нових умовах після реформи 1861 року особливо гостро постала проблема відсутності державної підготовки фахівців відповідно до тогочасних запитів. Під впливом зростаючих темпів економічного розвитку другої половини XIX ст. та суспільно-економічних потреб в освіті розширювалося коло навчальних закладів усіх рівнів, починаючи від початкових шкіл та закінчуючи університетами. Через недостатнє фінансування освіти з державного бюджету розгортається ініціатива громадської просвітницької діяльності в різних формах. Однак підприємницькі верстви суспільства відчували потребу в грамотних, освічених працівниках. З розвитком ринкових відносин проблема освіти потребувала нагального вирішення, від якого багато у чому залежав подальший поступ промисловості. У 1870 році на Першому промисловому з'їзді фабрикантів рекомендувалося всім підприємцям сприяти заснуванню при своїх підприємствах нижчих технічних шкіл [5].

Доброчинність родини Терещенків поєднувалася з просвітництвом, оскільки її представники усвідомлювали важливість загального стану освіти у країні. При всіх цукрозаводах Терещенків наприкінці XIX ст. на постійній основі працювали початкові народні училища для дітей службовців та робітників. І це без урахування тих багатьох сільських шкіл, які регулярно отримували від підприємців-цукрозаводчиків грошові субсидії для своєї діяльності.

За активної участі Терещенків було розширено мережі професійних навчальних закладів з метою підвищення культурно-освітнього рівня робітників, що працювали на виробництвах Терещенків, та відкрито на підприємствах і у

робітничих селищах школи, бібліотеки тощо. Участь у роботі численних громадських благодійних товариств, культурно-просвітницьких установ, товариств піклування про найбідніше населення та незаможне учнівство і студентство підвищило соціальний та особистий статус родини Терещенків. Члени родини долучалися до вироблення статуту комерційного училища, забезпечення якісної навчально-методичної бази сільськогосподарської школи, опікувалися питаннями призначення і звільнення працівників у ввірених їм закладах тощо. Меценати контролювали стан справ у кожному навчальному закладі, забезпечували гідні умови праці учителів та високий рівень заробітної плати.

Організаційні зусилля родини Терещенків сприяли відкриттю в Києві Політехнічного інституту, що започаткував центр технічної освіти в Російській імперії. М.А. Терещенко заснував у Києві чоловічі і жіночі торгівельні класи. Також меценати були ініціаторами утворення стипендіальних капіталів, виплат іменних стипендій, звільнення від сплати за навчання найбідніших учнів у приватних навчальних закладах, відкриття та утримання дитячих притулків, дач-санаторіїв для лікування та відпочинку малозабезпечених учнів київських гімназій. Лише за приблизними підрахунками членами родини Терещенків на потреби просвітницької діяльності було витрачено понад 100 тис. крб. Меценатами Терещенками утримувалося 10 середніх професійних навчальних закладів (заводські, сільськогосподарські, торгівельні школи; комерційні та ремісничі училища; художні й художньо-промислові навчальні заклади; спеціальні класи, курси, відділення в гімназіях та повітових училищах; жіночі професійні школи).

Терещенки багато уваги приділяли соціально-педагогічним проблемам, що свідчило про зміну системи моральних цінностей: на перший план виступало не особисте благополуччя, а свідомо потреба служіння суспільству. Терещенки опікували дітей сільської бідноти, сиріт, неповнолітніх правопорушників, бідних студентів шляхом поліпшення становища таких дітей, організувавши повну денну опіку в утримуваних громадою притулках, влаштовували вихованців шкільного віку в навчальні та професійні заклади, забезпечували якісним харчуванням, відповідним медичним доглядом, безкоштовними книгами та одягом. Представники родини українських меценатів Терещенків були почесними почитателями понад 50 навчальних закладів, почесними членами 20 просвітніх товариств. Терещенки брали участь у заснуванні учнівських і студентських іменних стипендій, спорудженні дитячих літніх санаторіїв, відкритті бібліотек, чайних, проведенні народних читань, організації лекторіїв, влаштуванні театральних вистав, вечірніх та недільних класів для дорослих, підтримці наукових об'єднань тощо.

Зростання національної самосвідомості у другій половині XIX ст., стрімкий розвиток науки та культури, поява нових напрямів у різних галузях мистецтва викликали підвищений інтерес до духовної сфери життя суспільства й поширення меценатства і колекціонування. Члени родини Терещенків своєю

меценатською і особливо колекційною діяльністю сприяли збереженню для майбутніх поколінь надбання світової та української культури. Микола Терещенко започаткував художню колекцію, пристрасними збирачами та меценатами мистецтва стали брат Федір, сини Іван та Олександр, доньки Варвара та Ольга. Родина Терещенків, до якої належали також Богдан та Варвара Ханенки, збирали кращі твори вітчизняного та зарубіжного мистецтва, що дало їм змогу створити власні картинні галереї, а також музеї, які згодом стали загальнонаціональним надбанням. Завдяки меценатам Київ має тепер зібрання чотирьох державних музеїв – Т.Г. Шевченка, українського живопису, російського мистецтва, західного та східного мистецтва. Три з них знаходяться в будівлях, що належали родині Терещенків, а четвертий побудований за їхньої участі. Родина Терещенків була однією з перших збирачів українського образотворчого та декоративно-вжиткового мистецтва, в тому числі творів Т.Г. Шевченка.

Іван Миколайович Терещенко прославив себе як визначний колекціонер, що заслужив серед прихильників художнього мистецтва титул «Київського Третьякова», в колекціях родини були роботи І. Рєпіна, І. Шишкіна, І. Айвазовського, М. Врубеля, А. Куїнджі, І. Крамського, В. Верещагіна, М. Ярошенка, В. Перова, К. Трутовського та багатьох інших [11].

Саме завдяки матеріальній допомозі Івана Миколайовича Терещенка постала художня школа Миколи Мурашка. Спеціально для школи Терещенками було зведено триповерхову будівлю з унікальним зібранням мистецьких робіт. Школа стала демократичним та доступним для всіх верств суспільства мистецьким закладом, у різний час у ній брали уроки видатні представники світової культури Валентин Серов, Ольга Форш, Леся Українка, Костянтин Малевич та інші.

За сприяння підприємців-меценатів Терещенків було споруджено пам'ятники відомим українцям Б. Хмельницькому, І. Котляревському, М. Гоголю та іншим.

Висновки

Довготривалий історичний шлях розвитку, іноземні впливи сформували особливу ідентичність української культури, зокрема благодійницької та меценатської традиції підприємництва. Враховуючи своєрідність і специфіку еволюції соціокультурних процесів в Україні, можемо оцінювати благодійні, меценатські проекти сучасності та робити висновки про перспективність посталих моделей.

Наразі, коли вітчизняне підприємництво набуло розмаху, українським діловим колам слід долучитися до досвіду своїх попередників як у традиції ведення підприємницької справи, так і у активній соціальній політиці щодо суспільства. Саме така не байдужа позиція дасть змогу вирішити гострі соціальні проблеми, прискорити розвиток культури, мистецтва, науки, освіти тощо. Формуванням суспільно-відповідального типу поведінки необхідно зайнятися й вітчизняній владі і за допомогою економічних важелів зробити добročинність справою не тільки вигідною, а й престижною.

Проблема благодійності й меценатства може мати кон-структивне розв'язання лише з урахуванням цілої низки політичних, економічних, соціальних факторів, що включають етнокультурні та національні аспекти. Динаміку творення благодійницької інфраструктури доцільно оцінювати не лише за формально-статистичними показниками, а й за змістовною характеристикою. Треба брати до уваги які саме культурно-мистецькі проекти підтримує благодійна установа та яку ідеологію і форми добродійної діяльності вона запроваджує в Україні.

На становлення сучасної благодійницької інфраструктури впливають фактори ціннісних орієнтацій української культури та відповідні традиції. Сприятлива для розвитку соціальної відповідальності бізнесу соціокультурна ситуація визначається і регулюється цими засадничими факторами, що здебільшого не враховуються при розробці економічної та культурної політики сучасності.

Формування добродійної інфраструктури не звільняє державу від відповідальності за долю національної культури, благодійництво не замінює державного протекціонізму, роль держави є пріоритетною і вирішальною особливо в перехідний період. Виходячи з власного історичного досвіду, спираючись на національну, культурну і цивілізаційну специфіку, Україна повинна створювати власні ефективні моделі й технології добродійності, які не суперечать природі національної культури.

Література

1. Гончарук Л.Я. Ефективність соціальної політики в умовах ринкових перетворень: проблеми соціалізації економічного розвитку:

Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Л.Я. Гончарук; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Л., 2001. – 16 с.

2. Державний архів Сумської області. – Ф. 629, оп. 1, спр. 134, арк. 6.

3. Донік О.М. Родина Терещенків в історії добродійності. – Київ, 2004. – 314 с.

4. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика. Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 188 с.

5. Лазанська Т.І. Витрати підприємців України по забезпеченню соціальних потреб робітничого класу наприкінці XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. 1. – К., 2000. – С. 114–136.

6. Лазанська Т.І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). / Т.І. Лазанська / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999. – 282 с.

7. Лященко В.Г. История предпринимательства в Украине (1861–1917). – Донецк, 1998.

8. Салюта Ю.М. Соціалізація економіки: об'єктивна необхідність та основні напрями в Україні: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01 / Ю.М. Салюта; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2004. – 19 с.

9. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

10. Стебляк І.О. Удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання комплексу соціалізації національної економіки: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / І.О. Стебляк; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2008. – 20 с.

11. ЦДІА України у Києві. – Ф. 830, спр. 491, арк. 1–4.

12. ЦДІА України у Києві. – Ф. 830, оп. 1, спр. 834, арк. 9 зв.

В.В. СОВА,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет

Стан та тенденції розвитку інформаційного суспільства в Україні

У статті досліджено різні методичні підходи до формування систем критеріїв та показників оцінки стану і тенденцій розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), здійснено порівняльний аналіз розвитку ІКТ в Україні з іншими країнами світу, а також визначено стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні.

В статье исследованы различные методические подходы к формированию систем критериев и показателей оценки состояния и тенденций развития информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), произведен сравнительный анализ развития ИКТ в Украине и других странах мира, а также определены стратегические цели развития информационного общества в Украине.

In the article examined various methodological approaches to the formation of systems of criteria and indica-

tors to assess status and trends of information and communication technology (ICT), the comparative analysis of ICT development in Ukraine and other countries around the world has been done, and strategic objectives of development of the information society in Ukraine are identified.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших факторів впливу майже на всі сфери життєдіяльності людського суспільства, держави та бізнесу вважається прогрес інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Проблеми міжнародної та національної безпеки, глобалізації, освіти, науки, культури, усталеного розвитку економіки сьогодні, як правило, розглядаються у контексті розвитку та впровадження ІКТ.

Глобальний процес зміни носіїв інформації і форм інформаційного обміну, викликаний розповсюдженням сучасних ін-